

Při zkoumání otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti patří přední místo problematice dělnické třídy jako rozhodujícího politického, ekonomického a sociálního činitele. Koncepce tímto směrem orientovaných výzkumů, všechny fáze jejich realizace a analýza výsledků musí respektovat působení všech kontextů, v nichž dělnická třída žije a plní své historické poslání v jednotlivých etapách vývoje socialismu ve vlastní zemi, v rámci světové socialistické soustavy i světa jako celku.

Celosvětový kontext, jehož váha se zvyšuje, je především kontextem třídních zápasů mezi kapitalismem a socialismem, který určuje charakter současné epochy dějin. Ve své podstatě je v nových podmínkách pokračováním boje mezi prací a kapitálem. Jeho charakter je internacionální. Rozhodující úlohu v něm hraje mezinárodní dělnická třída, jejímž předním oddílem je dělnická třída socialistických zemí v čele s komunistickými a dělnickými stranami, čerpajícími vzájemně ze svých revolučních zkušeností, zejména pak ze zkušeností a teoretických zobecnění socialistické výstavby komunistické strany Sovětského svazu v podmínkách třídně rozděleného světa.

Internacionální jednota komunistického a revolučního hnutí vyplývá ze společných zájmů, z praxe, která potvrzuje pravdivost a trvalou platnost učení marxismu-leninismu. Toto učení umožňuje komunistům vidět hlouběji a správněji „podstatu a perspektivy procesů, které se odehrávají ve světě“ [XXVI. sjezd KSSS 1981 : 19] a vyvozovat z toho správné teoretické i praktické závěry, a to pro vlastní země i pro posuzování vývoje a perspektiv kapitalistického světa.

Dosavadní vývoj potvrzuje marxisticko-leninské hodnocení kapitalismu jako společnosti podřízené zákonitosti krizového vývoje, jehož cykly se v období všeobecné krize kapitalismu zrychlují. „Kapitalismus sice ve svém vývoji neustrnul, ale v posledních letech prožívá již třetí hospodářskou depresi“ [XXVI. sjezd KSSS 1981 : 21]. Ta prohlubuje jeho vnitřní ekonomické a sociální rozpory, zejména antagonismus mezi vládnoucími strukturami a masou pracujících, jimž nejsou zabezpečena základní práva. Svědčí o tom mimo jiné i oficiální údaje o nezaměstnanosti a prognózách na první polovinu osmdesátých let (v roce 1983 se předpokládá 31¼ miliónů nezaměstnaných [Observer 1982]). Nezaměstnanost se dotýká především dělnické třídy, ale ohrožuje i pracující v nedělnických povoláních, mládež a starší věkové kategorie.

Potvrzuje se dále, že jednotlivé kapitalistické země procházejí nerovnoměrným vývojem, který dále zvyšuje vnitřní ekonomickou, politickou a sociální nestabilitu kapitalismu jako celku. Samy Spojené státy americké se již nejeví jako představitel nejdynamičtějšího ekonomického činitele.(1) Přes mož-

(1) „V rámci zemí OECD nejsou již Spojené státy hnací silou, jakou byly v poválečném období. O své postavení hnací síly světové ekonomiky se nyní dělí s některými evropskými zeměmi, jako je NSR, a dokonce i Francie, a dále s Japonskem, což má nesmírné důsledky pro světovou ekonomiku. Projevuje se rovněž vzrůstající konkurence s dalšími nečlenskými zeměmi a nově se zprůmyslňujícími zeměmi. Někteří země, jako Brazílie, Jižní Korea, Mexiko, Singapur, Hongkong, Tchaj-wan, se dnes více podílejí na světovém trhu, čímž zvyšují zranitelnost našich zemí, pokud jde o export tradičního zboží, jakož i o import netradičního zboží“, prohlásil například J. J. Salomon, vedoucí oddělení vědní politiky OECD [Science 1981]

nosti, které kapitalistické země dosud mají, ztrácejí hospodářskou dynamiku.(2)

Konečně se potvrzuje, že vnitřní nestabilita kapitalistického světa se promítá do růstu agresivity imperialismu vůči socialistickým státům a zemím, které nastoupily cestu pokrokového vývoje.

Hospodářská diskriminace, politické vydírání až po přímou válečnou hrozbu, vojenské akce a ideologickou válku, jež charakterizují představitele zájmů světového imperialismu, nevyjadřují jeho zdravé sebevědomí a důvěru ve vlastní budoucnost. Nesou v sobě i rozčarování z aplikace vědeckotechnické revoluce, které nejsou, jak se předpokládalo, doprovázeny nepřetržitým růstem blahobytu a tím i vyřešením sociálních problémů. Dočasnost a vnitřní rozpornost konjunktury, která se zdála být počátkem těchto řešení, plně odhalila právě krize sedmdesátých let, jež zachvátila kapitalismus ve světovém měřítku. Identifikace ekonomicko-sociálních a politických problémů kapitalistického světa stále hlouběji ozřejmuje skutečnost, že charakter vlivu vědeckotechnické revoluce na společnost a její přínos pro pracující je závislý v prvé řadě na politickosociálních předpokladech jejího působení. Kapitalistické výrobní poměry mají v sobě zabudovány bariéry funkčního propojení vymožeností vědeckotechnické revoluce s potřebami všeobecného rozvoje člověka. Proto také „brzdí využívání všech plodů vědeckotechnického pokroku v zájmu člověka a společnosti“ [Mirovaja 1979].

Objektivní zhoršování životních podmínek masy pracujících v kapitalistických zemích je provázeno zároveň znevažováním a zpochybňováním politických, sociálních a ekonomických vymožeností dělnické třídy v socialistických zemích. Ve skutečnosti však to jsou právě tyto vymoženosti, které představují pro mezinárodní dělnickou třídu stimul jejich třídních zápasů; dělnická třída socialistických zemí se svými komunistickými a dělnickými stranami je v jejich boji rozhodující oporou. Ekonomická a sociální politika těchto stran je příkladem pro řešení základních životních otázek světové dělnické třídy — zabezpečení práce, sociálních jistot a rovnosti.

Zabezpečení práce a s ní spojené sociální jistoty a sociální rovnost — to jsou nejslabší místa kapitalistického světa. Zároveň je to úběžník všech zápasů mezinárodního dělnického a komunistického hnutí, které se propojuje s bojem za mír, proti válce a za přežití lidstva v celosvětovém měřítku.

Boj za práci, sociální spravedlnost a mír je — stejně jako v minulosti — bojem za hodnoty, které byly pojičkem mezinárodní dělnické třídy od samého počátku. Z tohoto společného zájmu organicky vyrůstal i její internacionalismus. Hodnoty práce, sociální rovnosti a internacionalismu sjednocovaly pracující v boji proti fašismu a válce a sjednocují je ve světovém měřítku — a to ve složitějších podmínkách než v minulosti — i v současném zápase o budoucnost lidstva. Jde o hodnoty vyjadřující objektivní všelidské zájmy. Jejich uskutečňování je spjata s realizací historické role dělnické třídy, která je v současné epoše světového vývoje vykonavatelkou zákonitého chodu dějin.

Další kontext vývoje naší dělnické třídy představuje její příslušnost k dělnické třídě socialistického společenství, o jejíž internacionální svazky se opírá vzájemná spolupráce ostatních pracujících a celých národů.

V současné době je v zemích socialistického světa soustředěno „více než

(2) Podle statistik OSN pokrývaly země západní Evropy a Severní Ameriky 69,4 % nově vyrobené hodnoty; tento podíl klesl v roce 1975 na 54,8 %. Na tomto poklesu (14,6 %) se podílela celá světová ekonomika: 3,2 % Japonsko, 1,6 % třetí svět a 9,6 % Sovětský svaz a země východní Evropy [Science 1981].

200 miliónů dělníků a zaměstnanců. Představuje to více než jednu čtvrtinu počtu všech pracujících světa“ [Razvitije 1982 : 167].

V procesu socialistické výstavby se sociální struktura v jednotlivých zemích socialistického společenství — v souvislosti s rozvojem jejich ekonomik, demokratizací společenského a kulturního života provázenou odstraňováním podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, mezi národy a národnostmi a jednotlivými regiony — vyvíjela do značné míry analogicky, tj. pokud jde o podíl dělnické třídy v populaci i o proporce ostatních tříd a sociálních skupin.

Podíl dělnické třídy v populaci činil v SSSR v roce 1981 60,5 %, v Bulharsku v roce 1975 59,4 %, v Maďarsku v roce 1980 58,1 %, v ČSSR v roce 1979 62 %; ve statistikách NDR se uvádí, že podíl všech pracujících v oblasti materiální produkce v národním hospodářství v roce 1978 činil 80,29 % [Razvitije 1982]. V SSSR, Bulharsku a Maďarsku se pohybuje podíl družstevních rolníků a pracujících v zemědělství mezi 14—15 %; v ČSSR činí podíl družstevních rolníků 7,5 %. Pokud jde o podíl inteligence v těchto zemích, pohybuje se od 24 % do 29 % [Razvitije 1982].

Tyto kvantitativní údaje jsou výrazem kvalitativních změn, jejichž dynamika se zrychlila zejména v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti, v němž se prvořadým úkolem stalo intenzivní propojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu.

V orientaci na intenzivní cestu rozvoje národního hospodářství se promítají nároky plynoucí z celosvětového kontextu s úkoly, které klade na socialismus jeho postavení ve světě jako předbojovníka světového pokroku, spravedlnosti a míru. To neustále zvyšuje nároky na politicko-organizátorskou a ideologickou práci komunistických a dělnických stran socialistických zemí, na jejich internacionální spolupráci, na zobecňování zkušeností jednotlivých zemí a společný postup i v procesu formování socialistické sociálně třídní struktury, v níž zůstává dělnická třída rozhodujícím činitelem.

Další kvalitativní změny v relativně završených kvantitativních změnách sociálně třídní struktury, která ve svém celku představuje *třetí kontext* vývoje dělnické třídy, jsou úzce spjaty s přeměnou dělnické třídy samé. V podstatě jde o plné rozvinutí jejích sociálně třídních funkcí v oblasti politické, ekonomické a ideologické. Vnitřní dialektika tohoto procesu směřuje k překonání třídních rozdílů vůbec v podmínkách, kdy „rozhodující frontou soutěžení s kapitalismem je ekonomika a hospodářská politika“ [XXVI. sjezd KSSS 1981 : 9] v celosvětovém měřítku. V měřítku socialistického společenství pak jde o prohloubení a zesílení socialistické integrace na bázi intenzivního rozvoje národních ekonomik podle reálných podmínek a možností jednotlivých zemí. Tato orientace plně platí i pro naši společnost. Na XVI. sjezdu KSČ zdůraznil s. Husák, že „zabezpečení cílů vytyčených v sedmé pětiletce vyžaduje daleko důrazněji realizovat dlouhodobou hospodářskou strategii vysoké efektivity výroby a kvality veškeré práce. Jejím základem jsou: převedení ekonomiky na cestu intenzivního rozvoje, efektivní strukturální změny v hospodářství, racionální využívání výrobního potenciálu, vysoká hospodárnost a zhodnocování všech zdrojů, zdokonalování řízení, široký rozvoj iniciativy pracujících, hlubší zapojování do mezinárodní dělby práce“ [Zpráva 1981 : 18].

Do všech uvedených kontextů vstupuje dělnická třída svou aktivní účastí v přetváření světa prostřednictvím své práce a účastí na kvalitativních přeměnách vlastní společnosti: kontexty pak vstupují do konkrétní realizace historického poslání dělnické třídy přes její vědomí. V tomto dialektickém procesu se uskutečňuje její vlastní sebepřeměna.

Nová vývojová etapa, v níž se socialismus rozvíjí na svém vlastním základě, znamená, že se může plně uplatnit dialektika vyjádřená v socialistickém principu, podle něhož každý pracuje podle svých schopností a je odměňován podle vykonané práce. Jeho plné rozvinutí představuje přístupovou cestu k uplatňování komunistického principu „každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“. Svým ekonomickým a sociálním postavením je dělnická třída nejhluběji a nejdůsledněji spojena s realitou současné vývojové fáze socialismu a rovněž nejnaléhavěji pocituje potřebu jejího překonání rozvinutím veškerého materiálního i duchovního potenciálu společnosti.

Aktivní účast v naplňování této potřeby v oblasti materiální i duchovní produkce a v politickém vedení ostatních pracujících dále zvyšuje vliv dělnické třídy na sblížování sociálních tříd a skupin a zároveň ji samou vnitřně diferencuje. Dosavadní zkušenosti prokazují rozhodující roli průmyslové části dělnické třídy i váhu, kterou v pracovní i politické aktivitě má sebereprodukce dělnické třídy jako rozhodujícího nositele celospolečenského úsilí o urychlení vědeckotechnického pokroku a zároveň rozhodujícího subjektu prohlubování socialistického charakteru společenských vztahů.

Při zvyšování vědomého úsilí dělnické třídy o dynamizaci rozvoje socialistické společnosti v současných podmínkách má rozhodující úlohu ideologická práce komunistické strany a z ní vycházející činnost vzdělávacích a kulturních institucí a celý systém informací, který prohlubuje úroveň socialistického uvědomění dělnické třídy.

Marxisticko-leninská ideologie působí na její vědomí rozhodujícím způsobem, protože odpovídá jejím objektivním zájmům. Opírá se o její zkušenost z třídních bojů, o životní praxi z období výstavby socialismu, který zabezpečil hodnoty, za něž bojovala, a otevřel perspektivu jejího dalšího rozvoje v rámci vlastní země a socialistického společenství jako celku. Svědčí o tom i údaje získané sociologickým výzkumem.[3]

Další prohlubování socialistického uvědomění a politické aktivity dělnické třídy, s čímž je spojena i její ideově politická odolnost vůči ideologickému působení soudobého imperialismu, je úzce spjata s objasňováním a realizací praktických úkolů ve zcela konkrétních podmínkách současné vývojové etapy naší společnosti. Jde o úkoly, jež plynou z orientace na intenzifikaci národního hospodářství, efektivnost práce na všech úsecích společenského života a prohloubení mezinárodní socialistické integrace. Ve vědomí dělnické třídy jde o další rozvíjení aktivního osvojování si socialistických výrobních vztahů jako základu všech nových společenských vztahů a socialistického způsobu života. Jde tu nejen o aspekt právní, ale zejména o vědomé praktické uplatňování socialistického vztahu k celospolečenskému vlastnictví jako vztahu mezi lidmi. Jeho konkrétním vyjádřením je, „být hospodářem na svém pracovišti“ a podřizovat osobní a skupinové zájmy celospolečenským. Nejde tedy jen o vztahy k věcem, k věcným podmínkám práce, ale o tyto vztahy uplatňované prostřednictvím vztahů mezi lidmi v rámci pracovního kolektivu, řídicí struktury i společenského života.

Ústřední roli zde sehrává kolektivismus dělnické třídy, v němž se prolíná jak její hmotný, tak objektivní politický zájem, a to bezprostřední i dlouhodobý. Je cestou k překonávání bariér nedůsledného pochopení a uplatňování

(3) Například ve výzkumu *Dělnická třída v průmyslových závodech* byly zjišťovány i názory na odlišnost postavení dělníka za kapitalismu a socialismu. Z odpovědí vyplývá jednoznačně kladné oceňování socialismu a vymožeností, které dělnické třídě poskytuje, a současně hodnocení kapitalismu jako historicky přežilé a kvalitativně odlišné společnosti [Dělnická 1980: 140–141].

nových společenských vztahů jako vztahů, v nichž se zájem jednotlivce může uskutečnit pouze prostřednictvím zájmu celospolečenského. Kolektivismus jako princip socialismu a praktický výraz jeho humanismu zde znamená, že zájem jednoho se nemůže prosazovat na úkor jiného, že v každé vývojové etapě má jednota individuálních a celospolečenských zájmů konkrétní obsah a podobu podle objektivních i subjektivních podmínek.

Kolektivistické vědomí jako výraz osvojování a prosazování nových výrobních vztahů se utváří a prohlubuje v každodenní práci dělnické třídy. V konkrétní činnosti v oblasti materiální produkce se propojuje zájem jednotlivce a společnosti nejen v daném momentu, ale v delším časovém úseku, v dějinné kontinuitě výstavby socialismu a komunismu. Kolektivistické vědomí dělnické třídy není omezeno hospodářsko-technickými ukazateli konkrétní práce, ačkoli s nimi souvisí. Ve své podstatě znamená překonávání jejich věcné omezenosti společenským vztahem, tedy přesahem k celospolečenskému zájmu, který je zakotven v historickém poslání dělnické třídy. V současné době se projevuje především jako aktivní účast a politická iniciativa dělnické třídy při prosazování intenzifikačních trendů dalšího rozvoje společnosti.

Výsledky sociologických výzkumů i praktické zkušenosti při prosazování intenzifikačních trendů v národním hospodářství ukazují, že aktivita a politická iniciativa dělníků — zcela v souladu se záměry naší strany — směřuje do oblasti práce.

Do popředí zájmu se dostávají kvalitativní ukazatele podmínek práce, a to jak lidských činitelů, tak činitelů věcných. Úsilí směřující k naplnění záměrů strany v současném období provází jak věcná kritika nedostatků, tak hledání vlastních možností podílet se na jejich odstraňování.

Na působení všech kontextů změn dělnické třídy a na jejich charakter má rozhodující vliv postavení dělnické třídy v oblasti materiální produkce, konkrétní práce a její věcné a vztahové podmínky. Oblast práce zůstává určující pro prohlubování socialistického vědomí a utváření praktických postojů dělnické třídy i jejího způsobu života. Vedoucí úloha dělnické třídy se přitom neprosazuje automaticky; předpokládá vedení třídy komunistickou stranou. Objektivní i subjektivní předpoklady, které dělnická třída pro uplatňování své vedoucí role má, se pod vedením komunistické strany propojují a rozvíjejí jako základ prohlubování morální, politické a ideové jednoty celé společnosti.

Plněním úkolů budování rozvinuté socialistické společnosti vstupuje naše dělnická třída jako aktivní historický subjekt po boku dělnické třídy ostatních socialistických zemí do celosvětového kontextu třídního boje, který je zároveň bojem za zájmy všeho lidstva a vlastní sebepřeměnu v dialektice sblížování sociálních tříd a skupin.

Výzkum dělnické třídy jako součást celospolečenského poznávacího procesu, do něhož vchází i sociologické poznání, zahrnuje celý komplex kvalitativních přeměn, jimiž prochází naše společnost, socialistické společenství i svět jako celek. Jeho vědeckým základem je teoreticko-metodologické bohatství všech součástí marxismu-leninismu a dalších společenských věd založené na zobecňování zkušeností z třídních bojů a výstavby socialismu. Tím naše poznání také přispívá k formulování východisek rozhodovacích procesů při uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy, která — jak zdůraznil generální tajemník ÚV KSČ s. G. Husák na XVI. sjezdu strany — představuje mohutný zdroj tvůrčích sil a schopností a její postavení v socialistické společenské výrobě ji předurčuje k tomu, „aby sehrála rozhodující úlohu v procesu sblížování tříd a sociálních skupin, ve sblížování města a vesnice, fyzické a duševní

práce. Jedině dělnická třída je bytostně spjata se společenskou formou vlastnictví, se socialismem, je schopna sjednotit zájmy všeho pracujícího lidu a vést jej k beztřídní společnosti, k uskutečňování ušlechtilých ideálů socialismu a komunismu“ [Zpráva 1981 : 42].

Literatura

- Dělnická třída v průmyslových závodech.* Praha, ÚFS ČSAV, listopad 1980.
Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija 1979, č. 6.
Razvitiye rabočego klassa v socialističeskom obščestve. Moskva, Nauka 1982.
Science and Public Policy. Duben 1981, č. 2.
The OECD Observer 117 1982, červenec.
Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany, přednesená generálním tajemníkem ÚV KSČ s. Husákem na XVI. sjezdu. Praha, Svoboda 1981.
XXVI. sjezd KSSS, Zpráva ÚV KSSS a další úkoly strany ve vnitřní a zahraniční politice, projev generálního tajemníka ÚV KSSS s. Brežněva. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

M. Гулакова: Контексты социально-экономических преобразований рабочего класса

В исследовании вопросов строительства развитого социалистического общества одно из главных мест занимает изучение рабочего класса. При разработке концепции исследования рабочего класса и ее реализации во всех фазах необходимо принимать во внимание действие всех контекстов жизни и развития рабочего класса. Это *всемирный контекст* — рабочий класс социалистического общества остается передовым отрядом международного рабочего класса, это *контекст принадлежности рабочего класса отдельных стран к рабочему классу всей социалистической системы*, и наконец, *контекст, определяемый рамками социально-классовой структуры собственной страны.*

Вместе с тем, рабочий класс, осуществляя под руководством коммунистической партии и в сотрудничестве с остальными трудящимися свою историческую миссию, претерпевает качественные изменения. Они вызваны требованиями конкретного соединения достижений научно-технической революции с преимуществами социализма. Они касаются как его квалификации, образования, общего культурного уровня; так и созревания его классово-социального сознания. Эти изменения оказывают влияние на процессы сближения в рамках социально-классовой структуры, а также на внутреннюю дифференциацию рабочего класса.

Решающее влияние на действие контекстов изменений рабочего класса и их характер оказывает положение отдельных отрядов рабочего класса в области материального производства, конкретного труда, предметные условия и отношения в этой области. Объективно и субъективно область труда остается решающей для углубления социалистического сознания и практических установок рабочего класса и его образа жизни.

Социологическое познание вступает во всю структуру познавательной деятельности социалистического общества и в ее рамках содействует формированию исходных основ процессов принятия решений.

Summary

M. Huláková: Contexts of Socio-Economic Transformations of the Working Class

In the studies concerning the construction of advanced socialist society, research into problems of the working class assumes a prominent position. When designing and carrying out such a research project it is crucial to bear in mind all the contexts in the framework of which the working class lives and develops. These include the *worldwide context* (the working class of the socialist society represents the vanguard of the international working class) the *context of the cohesion of the working class of individual countries to the entire working class of the socialist community* and the *context provided by the social and class structure of the country involved.*

As the working class, under the leadership of the Communist Party and in cooperation with other working people, implements its historical mission, it undergoes various qualitative changes. These are caused by the requirements of the direct link-up between the achievements of the scientific-technological revolution with the accomplishments of socialism. They also concern the qualification, education, the overall cultural level and the rate of maturing of the class-related and social consciousness of the working class. The changes affect the process of bringing together various groups of the population within the framework of the socio-class structure as well as the inner differentiation of the working class itself.

Of overriding importance for the interaction of the contexts of changes of the working class and its character is the position of the individual sections of the working class in the field of material production, concrete labour and its material aspects and conditions of reference. Objectively and subjectively speaking, the sphere of labour still remains to be decisive for the promotion of the socialist consciousness and the practical approaches of the working class and its lifestyle.

Thus sociological studies enter the entire structure of socialist society's cognitive activity, contributing to the formulation of points of departure for decision-making.